

МІЖНАРОДНІ ТОРГОВЕЛЬНІ ВІДНОСИНИ ТА ЕКОНОМІКА: ДО ПИТАННЯ ПРО ВИТОКИ ВАЛЮТНИХ ПРАВОВІДНОСИН

INTERNATIONAL TRADE RELATIONS AND ECONOMICS: TO THE ISSUE OF THE CURRENCY RELATIONS PROVENANCE

Музика-Стефанчук О.А., д.ю.н., професор,
завідувач кафедри фінансового права

Науково-навчальний інститут права

*Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
провідний науковий співробітник*

*Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності
Національної академії правових наук України*

Якимчук Н.Я., д.ю.н., професор,
професор кафедри фінансового права

Науково-навчальний інститут права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено дослідженню витоків міжнародних валютних правовідносин крізь призму міжнародних торговельних відносин та економіки. Розглядається право як форма міжнародних економічних відносин. Актуальними для дослідження були і є, зокрема, такі питання: міжнародний поділ праці (трудова міграція, чому деякі спеціалісти більш затребувані в одних країнах, і менше – в інших, чому одні отримують винагороду, а інші – ні (приміром, рабство)); вигода для різних країн від міжнародної торгівлі (чи всім країнам це необхідно, чи потрібно розвивати експортно-імпорتنі операції); чим обумовлюється конкурентоспроможність країн на світовому ринку товарів тощо.

Аналізуються різні наукові концепції та теорії, що стосуються питань зародження та розвитку міжнародної торгівлі.

Розглядається виникнення держав і товаро-обмінних операцій, грошей. Аналізується питання, як на заміну товаро-обмінним і бартерним операціям прийшли операції з купівля-продажу, грошей та інших платіжних засобів. Доведено, що поступово суб'єкти таких відносин почали відчувати гостру потребу у необхідності працювати у правовому полі, мати гарантії охорони та захисту своєї роботи, своїх виробничих потужностей, транспортування товарів (тут можна пригадати зародження та розвиток страхування). Також назріла необхідність впорядкування організації обміну грошей однієї держави за товари з іншої держави, зберігання таких грошей та інших валютних цінностей гарантування можливості їх подальшого обігу. Такий стан відносин спонукав до виникнення торговельних посередників, які виконували свого роду функцію банків, ощадно-обмінних установ. Тобто як наслідок розвитку міжнародних торговельних відносин виникають інші – страхові, банківські, розрахункові, валютні, кредитні відносини, а також фінансові відносини між державами.

Доведено, що знання підґрунтя відносин дає можливість зрозуміти сучасну природу валютних правовідносин, навіть можна прорахувати тенденції їх подальшого розвитку. Констатується, що нині валютні правовідносини опосередковують майже всі торговельні відносини (винятком можуть бути бартерні відносини, які у країнах з розвинутою економікою є не надто популярними).

Ключові слова: торгівля, торговельні відносини, товар, валюта, міжнародні валютні відносини, банк, податки, фінанси, фінансові відносини, наукові школи економіки, публічні доходи, гроші, кредит.

The article is devoted to the question of the origins of international currency relations through the prism of international trade relations and economics. Law is considered as a form of international economic relations. In particular, the following issues were and are relevant for research: international division of labor (labor migration, why some specialists are more in demand in some countries and less so in others, why some receive remuneration and others do not (for example, slavery)); benefit for different countries from international trade (is it necessary for all countries, is it necessary to develop export-import operations); what determines the competitiveness of countries on the world market of goods, etc.

Various scientific concepts and theories related to the origin and development of international trade are analyzed.

The emergence of states, commodity exchange operations and money are considered. The question is analyzed, how the exchange and barter transactions were replaced by transactions involving the purchase and sale of money and other means of payment. It is proven that gradually the subjects of such relations began to feel an acute need to work in the legal field, to have guarantees of protection and protection of their work, their production facilities, transportation of goods (here we can recall the birth and development of insurance). There is also a need to streamline the organization of the exchange of money from one state for goods from another state, storage of such money and other currency values, guaranteeing the possibility of their further circulation. This state of relations led to the emergence of trade intermediaries, which performed a kind of function of banks, savings and exchange institutions. That is, as a result of the development of international trade relations, others arise – insurance, banking, settlement, currency, credit relations, as well as financial relations between states.

It has been proven that knowledge of the basis of relations makes it possible to understand the modern nature of currency relations, and it is even possible to calculate the trends of their further development. It is noted that today currency legal relations mediate almost all trade relations (the exception may be barter relations, which are not very popular in countries with developed economies).

Key words: trade, trade relations, commodity, currency, international currency relations, bank, taxes, finance, financial relations, scientific schools of economics, public income, money, credit.

Постановка проблеми. Міжнародні валютні відносини (далі – МВВ) як такі виникали між державами, між різними торгівцями тоді, коли з'явилося щось, що використовувалось у формі розрахункової одиниці. Власне міжнародне право згодом виникло передусім для того, щоб надати правової форми міжнародним торговельним відносинам та операціям. Тобто можемо говорити про право як про форму міжнародних економічних відносин. У будь-якому випадку все походить від торгівлі, від товаро-обмінних операцій. І тут актуальними для

дослідження були і є, зокрема, такі питання: міжнародний поділ праці (трудова міграція, чому деякі спеціалісти більш затребувані в одних країнах, і менше – в інших, чому одні отримують винагороду, а інші – ні (приміром, рабство)); вигода для різних країн від міжнародної торгівлі (чи всім країнам це необхідно, чи потрібно розвивати експортно-імпорتنі операції, чи можна обійтися виключно виробляючи і споживаючи власну продукцію); чим обумовлюється конкурентоспроможність країн на світовому ринку товарів тощо.

Виникали держави, виникали товаро-обмінні операції, гроші; на заміну товаро-обмінним і бартерним операціям приходять купівля-продаж, гроші та інші платіжні засоби. Поступово суб'єкти таких відносин відчувають гостру потребу у необхідності працювати у правовому полі, маючи гарантії охорони та захисту своєї роботи, своїх виробничих потужностей, транспортування товарів (тут можна пригадати зародження та розвиток страхування). Також назріла необхідність впорядкування організації обміну грошей однієї держави за товари з іншої держави, зберігання таких грошей та інших валютних цінностей гарантування можливості їх подальшого обігу. Виникають торговельні посередники, які виконували свого роду функцію банків, ощадно-обмінних установ. Тобто як наслідок розвитку міжнародних торговельних відносин виникають інші – страхові, банківські, розрахункові, валютні, кредитні відносини, а також фінансові відносини між державами.

Метою статті є встановлення чинників, що вплинули на розвиток міжнародних торговельних відносин і виникнення міжнародних валютних правовідносин.

Вклад основного матеріалу. Якщо звернутися до теорії, до наукових напрацювань з питань зародження та розвитку міжнародної торгівлі, то можна виокремити різні наукові концепції та теорії, зокрема такі:

Концепція меркантилізму. Сам термін «меркантилізм» має латинське походження: від лат. mercari – торгувати, від фр. mercantile – торговець, італ. mercante – торговець, купець. Вважається, що першою концепцією ринкової економіки (чи навіть ще доринкової економіки) є вчення меркантилізму, представники якого ще у XVI–XVII ст. обґрунтовували зв'язок зовнішньої торгівлі та прибутку; продаж товарів за ціною вищою, ніж закупівельна ціна, створює прибуток. Об'єктом дослідження меркантилістів була виключно сфера обігу; показниками багатства країни визначали переважно золото та срібло, могли бути й інші дорогоцінні метали, коштовності тощо. Вважали, що для держави первинним має бути більший продаж товарів на міжнародному ринку і меншою – закупівля товарів, доцільність обкладання ввезених митом завезених товарів. Тобто джерелом багатства держави вважали зовнішню торгівлю і переважання експорту над імпортом. Дослідниками виділяються ранній та пізній меркантилізм. Представниками цієї течії були англійські, італійські, французькі та інші вчені, зокрема: У. Стаффорд, Т. Мен, Г. Скарuffі, А. Серра, Б. Даванцаті, Ж.Б. Кольбер, А. Монкретьєн [1, с. 8; 2, с. 86]. У межах концепції меркантилізму розвивалися доктрини грошового балансу, активного торговельного балансу.

Цікаво, що деякі сучасні автори стверджують, що термін «меркантилізм» уперше розробив Адам Сміт, який жив у XVIII ст., оскільки він писав, що меркантилізмом є сплетіння різних варіантів протекціоністської політики, накинута кожному парламенту «нашими купцями й виробниками», які спиралися на «народне уявлення про те, що багатство складається з грошей» [3, с. 316]. Очевидно, що згадування у своїх працях меркантилізму та спроба його дослідити не є підставою стверджувати, що саме цей вчений є засновником цієї концепції. До того ж меркантилізм зародився задовго до появи на світ А. Сміта і з ним пов'язують теорію політичної економіки.

Розвиток капіталізму поступово витіснив ідеї меркантилізму і дав поштовх новим економічним концепціям.

Концепція ліберальної економіки та школа класичної економіки (зароджується у XVII ст.), засновану на абсолютній вірі у добродійність приватного підприємництва та проголосила ненадійність втручання держави в економіку. Першим ідеологом цієї концепції був англієць У. Петті, який вважав, що багатство утворюють не лише дорогоцінні метали і каміння, включаючи гроші, а й землі країни, будинки, кораблі, товари і навіть домашня обстановка. Для збільшення багатства країни У. Петті вважав,

що замість покарання тюремним ув'язненням необхідно ввести грошові штрафи, а «неспроможних злодіїв» віддавати «в рабство» заставляти працювати. Це на противагу меркантилістам означало, що багатство створюється насамперед працею і її результатами, тобто заперечувалася «особлива» роль грошей у господарському житті. У розвитку цієї думки У. Петті звертає увагу на безрозсудність і неможливість заборони вивезення грошей. Подібна дія держави рівнозначна, за його словами, забороні ввезення в країну імпортованих товарів. У цих та інших судженнях У. Петті проявляє себе як прихильник кількісної теорії грошей, демонструючи розуміння закономірності про кількості грошей, які необхідні для обігу. Однак у той же час очевидна і його спрощена позиція з приводу ролі грошей в економіці. Він, наприклад, абсолютно упереджено заперечує участь торгівлі та торгового капіталу в створенні національного багатства, наполягаючи навіть на скороченні значної частини купців [1, с. 21–22]. Послідовником цих ідей був також французький вчений П. Буагільбер.

Важливим досягненням П. Буагільбера і У. Петті, є «обґрунтування» трудової теорії вартості, до розуміння якої вони прийшли, аналізуючи механізм мінового відношення між товарами на ринку з урахуванням кількості затраченої праці або робочого часу. Разом з тим багато в чому справедливо засуджуючи меркантилізм, П. Буагільбер навмисно абсолютизував роль сільського господарства в економічному зростанні країни, недооцінюючи роль грошей як товару, заперечував реальне значення в збільшенні майнового багатства промисловості і торгівлі [1, с. 22].

Також була **школа фізіократів** (від грец. φυσιοκράτης: physis – природа і kratos – сила, влада, панування) – XVII–XVIII ст. Представниками цієї течії були французькі економісти, наприклад, Ф. Кене, А. Тюрго, М. Мірабо, за ідеями яких в основі багатства лежить не обмін товарами, не торгівля, а виробництво власне речей, майна, і саме на сферу сільського господарського виробництва слід звертати найбільшу увагу.

Концепцію ліберальної економіки у XVIII–XIX ст. розвинули представники **класичної школи політекономії** – Адам Сміт, Давид Рікардо, Жан Батист Сей, Томас Мальтус, Джон Стюарт Мілль. З цими прізвищами також пов'язують зародження науки про фінанси, про податки, про публічні доходи, про ринкові закони економіки. Ми не можемо обійти цих вчених, розглядаючи питання міжнародної торгівлі, водночас, маємо наголосити, що у їх роботах все ж таки більша увага приділялась внутрішньодержавним питанням, або ж економічним питанням загальносвітового значення.

Поряд із класичною школою економіки (політичної економіки) у світі у XIX ст. зароджуються **альтернативні школи економіки, нові вчення, течії**. Цікаво, що деякі постулати класичної школи критикували не лише економісти, але й філософи. На наше глибоке переконання, саме з того періоду активно почали розвивати філософські обґрунтування економічних процесів. З'являються німецька школа економіки, марксизм, соціалізм (утопічний, ідеалістичний, буржуазний, науковий), маржералізм, національні економічні школи, інституціоналізм, капіталізм, кейнсіанство, неокласичний синтез, дирижизм, етатизм, монетаризм, тощо. Тодішні віяння ми пов'язуємо із реформаційними процесами, перш за все, у Європі у другій половині XIX – поч. XX ст., розвитком індустріалізації, технічним, а згодом – із технологічним прогресом, революціями, змінами на політичній мапі світу, першою світовою війною, зародженням ринкового господарства, виникнення монополій, усуненням від влади та розпад правлячих монархій тощо. А головне – із боротьбою за ресурси та сфери впливу. Так, потрібно було аргументувати, чому держава має чи не має втручатися, зокрема, торговельні відносини; де місце людини в економіці держави, яка межа впливу дер-

жави на людину і навпаки; чому заможні мають ділитися із біднішими.

Представники неокласичної школи по-різному викладали своє бачення на значення міжнародного товарообміну для держави довели, на умови організації міжнародної торгівлі, на збільшення виробництва та експорту товарів, які користуються підвищеним попитом на світовому ринку, натомість імпортувати доречніше більш дешевий варіант.

Друга половина XIX–XX ст. досить активно у науковому плані розвивалася *Київська школи політичної економіки* (інколи можна зустріти назву політекономії, а не економіки). Варто згадати деяких її представників та послідовників, зокрема: М. Бунге, А. Антоновича, О. Білімовича, Р. Орженцького, Д. Піхна, Є. Слуцького та М. Цитовича, І. Вернадського, К. Воблого, В. Железнова, М. Птухи, І. Туган-Барановського, Г. Цехановецького, І. Янжула.

У цей період на теренах сучасної України відбувалися певні визвольні рухи, тривала боротьба за незалежність від російської імперської влади, згодом – від радянської, більшовицької влади. Закінчення першої світової війни для України стало початком правління Гетьмана Павла Скоропадського під німецьким патронатом, створено Українську Народну Республіку (далі – УНР).

Можна пригадати Брест-Литовський мирний договір (від 9 лютого 1918 р.), укладений між УНР з одного боку та Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною та Болгарією. З історичних джерел відомо, що переговори української дипломатичної місії у Бресті були успішними, з огляду хоча б на таке: офіційне визнання незалежності держави, встановлення дипломатичних і торговельних відносин з низкою нейтральних держав, реальної допомоги у визволенні країни від військ більшовицької Росії й відновлення влади УНР. Детальніше про це пише, зокрема, П. Гай-Нижник [4–7] і П. Прутуляк [8]. Проте розвиток тодішньої української державності припинився досить швидко у зв'язку із наступом більшовиків та фактичним укоріненням їх влади на території України.

Разом із підписанням у Бересті мирного договору з країнами Почв'рного союзу¹ було укладено торговельно-

економічну угоду з новими союзниками, згідно з якою Україна зобов'язувалася поставити державам коаліції велику кількість продуктів і сировини.

Економічні зобов'язання УНР передбачали поставки Німеччині й Австро-Угорщині протягом чотирьох місяців (по 31 липня), 60 млн пудів зернових і бобових продуктів та борошна (приблизно 1 млн тонн), 2 млн 750 тис. голів великої рогатої худоби, 37,5 мільйона пудів залізної руди, 400 млн штук яєць, велику кількість сала і цукру, 37,5 млн пудів залізної руди, багато льону, коноплі, вугілля, марганцевої руди та іншої сировини. Тоді ж у договорі тимчасово було зафіксовано й валютні курси (ідентичні дореволюційним паритетом рубля до марки та крони): 1 марка = 46,2 коп., 1 крона = 39,382 коп... Також у договорі зазначалося наступне: «обрахунок відбувати в золоті на таких основах: 1 тис. німецьких державних марок в золоті рівні 462 крб. в золоті Української Народної Республіки, а також рівні 462 руб. в золоті бувшого російського царства (1 руб. рівняється 1/16 імперіяла), або 1 тис. австрійських і угорських корон в золоті рівні 396 крб. 78 грошам, в золоті бувшого російського царства (1 руб. рівняється 1/16 імперіяла)». Тобто було фактично встановлений твердий розрахунковий курс валют між УНР, Німеччиною та Австро-Угорщиною [7, с. 23–24]. Хоча такі положення згодом викликали чимало проблем, змін, односторонніх нехтувань ними.

Зі створенням СРСР у 1922 р. участь Української РСР у міжнародних торговельних відносинах значною мірою зменшилась, оскільки Москва не мала особливої зацікавленості в тому, щоб республіки самостійно виступали на міжнародній арені. Водночас у XX ст. у світі на ринку міжнародної торгівлі та валютних відносин відбувалися важливі для майбутнього і для сучасності зміни.

Висновки. Ми не випадково стільки уваги приділили питанню розвитку концепцій, шкіл, напрямів економіки. Адаже їх представники, прихильники обґрунтовували положення, якими можна пояснити особливості розвитку міжнародних торговельних відносин і, відповідно, міжнародних валютних відносин. Знаючи підґрунтя відносин, можна зрозуміти сучасну природу валютних правовідносин, навіть можна прорахувати тенденції їх подальшого розвитку. На сьогодні, валютні правовідносини опосередковують майже всі торговельні відносини (винятком можуть бути бартерні відносини, які у країнах з розвинутою економікою є не надто популярними).

ЛІТЕРАТУРА

1. Пармаклі Д.М. Історія економічних вчень: Навчальний посібник / Д.М. Пармаклі, С.В. Філіппова, Н.А. Добрянська. Одеса, 2018. 113 с.
2. Якобчук В. П. Історія економіки та економічної думки [Текст]: Навч. посіб. / В.П. Якобчук, Ю.В. Богоявленська, С. В. Тищенко. К.: «Центр учбової літератури», 2015. 476 с.
3. Юрах В. Меркантилізм в історіографії розвитку теорій інвестицій та інвестиційної діяльності. *Наукові записки*. Серія «Історичні науки». Випуск 12. С. 315–324.
4. Гай-Нижник П. Податкова політика Центральної Ради, урядів УНР, Української Держави, УСРР (1917–1930 рр.). К.: Цифра-друк, 2006. 303 с.
5. Гай-Нижник П. П. Українська дипломатія й міжнародна фінансова політика урядів Центральної Ради, Української Держави (Гетьманату) та Директорії УНР (1917–1922 рр.). К.: Дуліби, 2016. 532 с.
6. Гай-Нижник П.П. Україна: фінанси і політика (1917–1922 рр.). Монографія. К.: Саміт-Книга, 2021, 808 с.
7. Гай-Нижник П. П. Українсько-німецькі фінансові та торговельно-економічні взаємини (1918 р.). Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник». 2019. Вип.141 (№2). Ч.1. Історичні науки. С. 22–37.
8. Прутуляк П. Зовнішня торгівля України після підписання Брестського миру. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2011. № 2. С. 112–121.